

Властивості сучасних парафіян

Іванчук А. І.^a, Лановенко Ю. І.^{a1}

^a Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Анотація

У статті розглядається проблема впливу релігії на особистість. Оскільки релігія є не тільки культурним та соціальним феноменом, її участь в особистому житті людини є безумовним чинником формування особистості людини, навіть якщо та не відноситься ні до якої релігійної спільноти. І вплив релігії прослідковується не лише на світоглядному рівні, але й на індивідуально-психологічному. І перш за все, це виявляється через виникнення такої риси особистості, як релігійність, яка, в свою чергу, стає підґрунтям для формування інших особистісних рис. В нашому дослідженні ми зосередилися на виявленні тих рис особистості, розвиток яких був спричинений належністю людини до релігійної спільноти. Задля цього ми сформували дві вибірки: експериментальна складалася з людей, в яких був діагностований високий рівень релігійності, і які є дійсними членами церковної громади, в контрольну вибірку увійшли досліджувані із низьким рівнем релігійності. Для визначення рівня релігійності ми використовували авторський опитувальник оцінки релігійності. Для виявлення відмінностей в особистісних рисах між парафіянами та атеїстами нами були застосовані тест «Діагностика акцентуацій характеру» Г. Шмішека, тест «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера та опитувальник «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Х. Келлермана й Х. Р. Конте. Дослідження проводилося онлайн із використанням гугл-форм. На основі отриманих даних ми визначили статистичні відмінності між парафіянами та атеїстами за всіма використаними тестами, встановили психологічні портрети усереднених показників по кожній вибірці, а також, як головний висновок, виявили, що релігійні особистості мають відмінні індивідуально-психологічні властивості не стільки характерологічного плану, скільки у сфері механізмів психологічного захисту.

Ключові слова: релігія, релігійність, рівень релігійності, механізми психологічного захисту.

Personality traits of modern parishioners

Ivanchuk A. I.^a, Lanovenko Y. I.^{a1}

^a Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Annotation

The article considers the problem of the influence of religion on the individual. Since religion is not only a cultural and social phenomenon, its participation in a person's personal life is an unconditional factor in the formation of a person's personality, even if it does not belong to any religious community. And the influence of religion can be traced not only on the worldview level but also on the individual psychological level. And first of all, this is manifested through the emergence of such a personality trait as religiosity, which, in turn, becomes the basis for the formation of other personality traits. Our study focused on identifying personality traits whose development was caused by a person's belonging to a religious community. For this purpose, we formed two samples: the experimental sample consisted of people who were diagnosed with a high level of religiosity, and who are real members of the church community, the control sample included subjects with a low level of religiosity. To determine the level of religiosity, we used the author's questionnaire to assess religiosity. To identify differences in personality traits between parishioners and atheists, we used the test «Personality accentuation» by H. Schmieschek, the test «Level of subjective control» by J. Rotter, and the questionnaire «Lifestyle Index» by R. Plutchik, H. Kellerman and X.R. Conte. The study was conducted online using Google forms. Based on the obtained data, we identified statistical differences between parishioners and atheists on all tests used, established psychological portraits of averages for each sample, and, as the main conclusion, found that religious individuals have different individual psychological properties not so much characterological as in the field of mechanisms of psychological protection.

Keywords: religion, religiosity, level of religiosity, psychological defence mechanisms.

¹ Corresponding author.

E-mail address: lanovenko@kibit.edu.ua

<https://doi.org/10.37203/kibit.2020.46.04>

Вступ

За останні століття релігійні системи, як системи духовного виховання, проникли в діяльність сім'ї та різних інститутів соціалізації особистості. Це призводить до того, що, незалежно від віросповідання, релігійність тою чи іншою мірою проявляється в суб'єктивному світі кожної людини. Зокрема, вона проявляється у вигляді індивідуального ставлення до релігії, дотриманні релігійних традицій, в ідеологічних переконаннях, соціальних відносинах, емоційних переживаннях, звичках, світосприйнятті в цілому. Системне наукове розуміння особистості сучасної людини можливо лише в тому випадку, якщо серед особистісних якостей, що виникають в ході соціалізації, релігійність буде враховуватися як самостійна особистісна якість, яка має свою феноменологію, кількісну і якісну вираженість.

Окремі аспекти релігійності вивчаються в багатьох науках: філософії, соціології, культурології, психології релігії, релігієзнавстві, теології. Мозаїчність таких досліджень не дає загального уявлення про явище релігійності. Дотепер немає цілісного визначення релігійності, розуміння релігійності в повсякденній свідомості зведено до понять релігійної віри та духовності.

Переважає більшість спроб осмислення впливу релігії на людину була здійснена філософами. Релігія сприймалась як наслідок і форма відчуження людиною своєї сутності (Фейербах, 1955; Яблоков, 2018), як соціальний регулятор діяльності індивіда (Угринович, 1986; Білецький, 2012), через призму екзистенції (Бердяев, 1952; Karabin, 2018; Pattison, 2020), як суспільно-функціонуючий феномен (Виговський, 2005). А релігійність розглядалась як елемент свідомості (Джеймс, 1993), як якість особистості (Яблоков, 1979).

В наявних же загально-психологічних теоріях особистості фактор релігійності майже не враховувався (Saroglou, 2015; Möttus, 2017; Чумаков, 2019; Jayawickreme et al., 2019; Robinson, 2019; Cooper, 2019; Алтунина, 2020; Andersen, 2020; Hogan et al., 2020; Matthews, 2020). Тому на даному етапі розвитку психології актуальним завданням є проведення досліджень з метою визначення ролі релігійності в системі особистісних якостей, емоційних станів, поведінці й діяльності людини.

Крім того, вивчення релігійності має неабиякий соціальний запит, оскільки в основі суспільних конфліктів, що виникають на релігійному ґрунті, лежить психологічна причина – почуття людей, які вірують (Basedau et al., 2016; Чумаков, 2018; Попенкова, 2019; Heyden et al., 2021). У зв'язку з цим своєчасним стає вивчення рівнів релігійності і того, які особистісні риси і емоційні стани проявляються при низькому та високому рівнях релігійності, розуміння пси-

хологічних механізмів переходу релігійності в аномалію особистості – фанатизм (Lacogne, 2019; Абдуллаева, 2021; Allès, 2021), екстремізм (Koormans, 2015; Clarke, 2017; Требін, 2018; Wibisono et al., 2019; De Graaf, 2021), релігійну залежність (Granqvist et al., 2010; Counted, 2017).

В основу нашого дослідження покладено розуміння релігійності як особистісної якості, що виникає в результаті впливу релігійних інститутів. І мета дослідження була наступною: виявити, які саме індивідуально-психологічні властивості проявляються у релігійної особистості.

Методи та матеріали

Для дослідження індивідуально-психологічних властивостей релігійних особистостей нами були використані емпіричні методики:

- авторський опитувальник оцінки релігійності, в основу якого були покладені поведінкові особливості парафіян: наявність релігійного оточення, використання (носіння, зберігання) символів і атрибутів віри, регулярне відвідування релігійної установи (церкви), регулярне здійснення культових практик (молитви, сповідь, причастя, пости), добровільні пожертви на користь релігійної установи;
- тест «Діагностика акцентуації характеру» Г. Шмішека, який дозволяє виявити особливості характеру обстежуваних (надмірну виразність окремих його рис) (Холина и др., 2021);
- «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина, К.А. Голинкіної, О.М. Еткінда) допомогти нам дослідити, яка локалізація контролю властива парафіянам (Бажин и др., 1984; Фетискин и др., 2005).
- «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Х. Келлермана й Х. Р. Конте набір і ступень вираженості механізмів психологічного захисту у парафіян можуть мати певні особливості (Романова и др., 1996; Васерман и др., 2005).

В дослідженні брали участь 207 осіб, серед яких 128 жінок і 79 чоловіків.

Статистична обробка даних проводилася за допомогою статистичних комп'ютерних програм Excel з пакета Microsoft Office 2019 та IBM SPSS Statistics 23.0 (Наследов, 2005).

Обговорення та висновок

«Авторський опитувальник оцінки релігійності» показав, що понад 70% респондентів (146 осіб) ідентифікують себе вірянами. Серед жінок цей показник на 24% вищий, а саме: майже 80% жінок визначають себе віруючими у порівнянні з 56% чоловіків.

Звичайно, ми повинні враховувати, що в анкеті на запитання «Як ви визначаєте себе по відношенню до релігії?» респондентам були

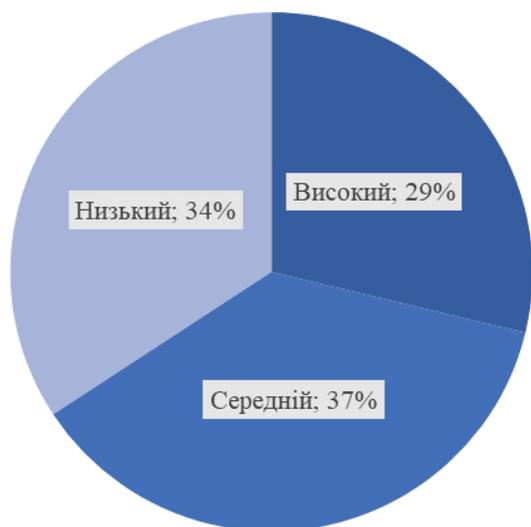

Рис. 1. Рівень релігійності учасників дослідження

запропоновані лише два варіанти відповіді – «віруючий» та «атеїст». В той час як в широкомасштабних соціологічних дослідженнях учасникам пропонуються й інші відповіді, зокрема, «важко відповісти». Проте, в межах нашого дослідження ця похибка є не значущою і скоригована при визначенні рівня релігійності респондентів (респонденти з низьким рівнем релігійності потенційно могли потрапити до категорій «важко відповісти»).

Більшість респондентів (майже 80%) усвідомили свою віру у віці до 20 років, а 87% мають релігійне оточення, що вказує на значущу роль механізму релігійної соціалізації у формуванні релігійної особистості.

Аналіз включення досліджуваних в релігійний культ показав, що серед респондентів, які вважають себе віруючими:

- 39% регулярно (щотижня) відвідують церкву, 58% – іноді (на свята), 3% – не відвідують церкву взагалі;
- 45% щоденно здійснюють молитви, 55% – іноді, менше 1% – ніколи;

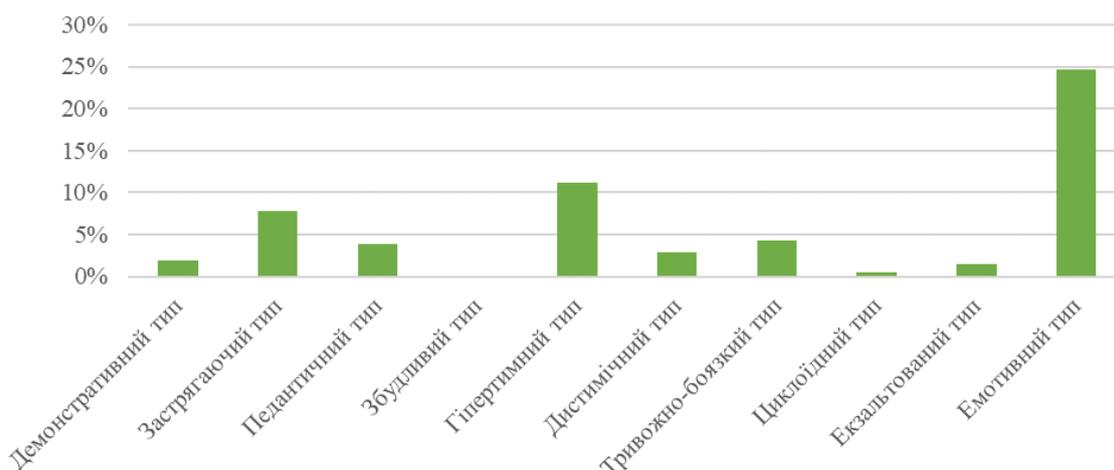

Рис. 2. Розподіл акцентуацій характерів у загальній вибірці

Таблиця 1

Порівняння вираженості акцентуацій характеру обстежуваних

Тип	Парафіяни	Атеїсти
Демонстративний	11,2	13,1
Застрагаючий	14,8	13,4
Педантичний	10,7	9,4
Збудливий	4,7	5,8
Гіпертимний	11,0	12,5
Дистимічний	10,8	11,0
Тривожно-боязкий	10,7	9,8
Циклоїдний	11,6	9,3
Екзальтований	9,1	7,7
Емотивний	17,1	13,9

- 18% завжди дотримуються постів, 53% – іноді, 29% – ніколи;
- 18% регулярно сповідуються і причащаються (частіше 1 разу/міс.), 43% – іноді, 39% – ніколи;
- 26% регулярно роблять добровільні пожертви на користь церкви, 41% – іноді, 33% – ніколи.

Тобто, у переважній більшості віруючих респондентів домінує відповідь «іноді», що свідчить про нехтування ними обрядовою стороною релігії. В межах нашого дослідження ми не ставили перед собою завдання розкрити особливості та причини релігійної поведінки вірян, тому ми лише констатуємо факт щодо нерегулярності виконання обрядових дій.

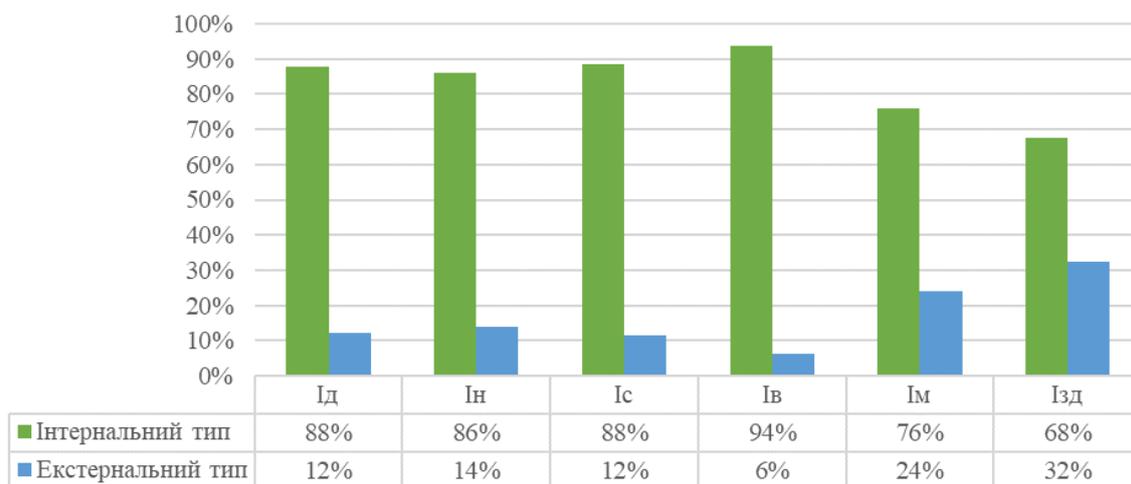

Рис. 3. Спрямованість локусу контролю всіх обстежуваних

Таблиця 2

Середні значення за методикою Дж. Роттера

Шкала інтернальності	Парафіяни	Атеїсти
Загальної	7,0	7,5
В області досягнень	7,3	7,6
В області невдач	6,8	7,1
В сімейних відносинах	7,3	7,6
У виробничих відносинах	8,3	8,7
В області міжособистісних відносин	7,5	8,4
У відношенні здоров'я і хвороби	7,1	7,1

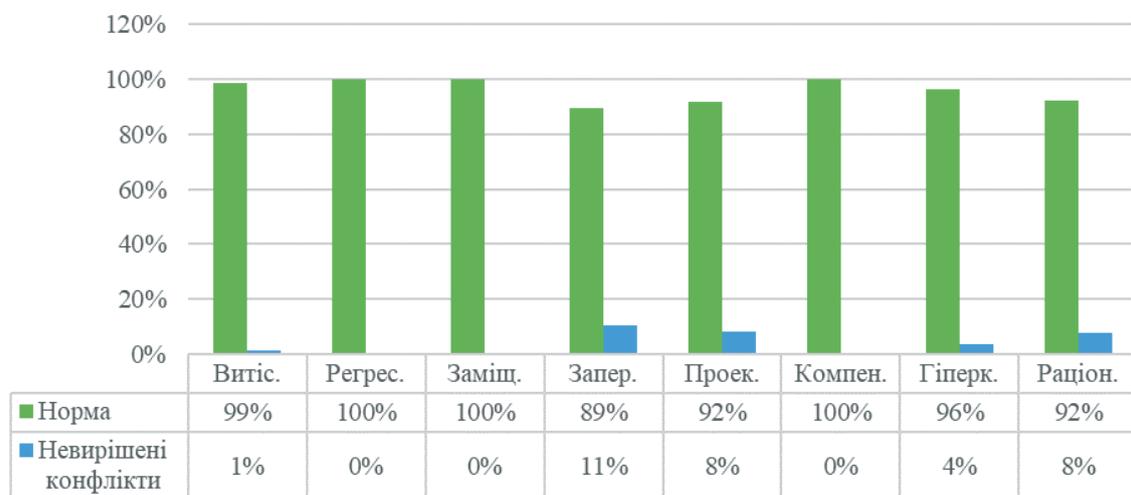

Рис. 4. Вираженість механізмів психологічного захисту всіх обстежуваних

Таблиця 3

Вираженість механізмів психологічного захисту у парафіян і атеїстів

Механізм захисту	Парафіяни	Атеїсти
Випіснення	31%	26%
Регресія	10%	12%
Заміщення	11%	9%
Заперечення	35%	29%
Проекція	31%	26%
Компенсація	14%	17%
Гіперкомпенсація	20%	14%
Раціоналізація	32%	34%
Загальна напруженість	23%	21%

Застосування авторського опитувальника не тільки допомогло нам з'ясувати ступень включення учасників дослідження в релігійний культ, а і розподілити їх за рівнем релігійності. Отримані результати демонструють (див. Рис. 1), що лише 29% (або 42 особи) з усіх респондентів, що визначили себе віруючими, мають високий рівень релігійності. Переважна більшість з них мають релігійне оточення, використовують символи й атрибути віри, регулярно відвідують церкву, здійснюють культові практики (молитви, сповідь, причастя, пости), роблять добровільні пожертви на користь церкви. Таким чином, ми виокремили та сформували групу парафіян (42 особи), особистісні властивості яких будемо досліджувати й порівнювати з групою атеїстів (61 особа).

Відповідно до отриманих результатів за методикою Г. Шмішека (див. Рис. 2), серед учасників дослідження переважають такі типи акцентуацій:

- емотивний тип – майже 25% обстежуваних мають високу вираженість цього типу акцентуації;
- гіпертимний тип – 11% респондентів;
- застрягаючий тип – 8% респондентів.
- ознак акцентуації збудливого типу немає в жодного респондента.

Зіставлення акцентуації характеру у релігійних і не релігійних особистостей дозволило нам прослідкувати, який характер в людині у разі наявності релігійних переконань і включенні в релігійні культури. На етапі порівняння до вибірки не потрапили респонденти, які продемонстрували низький і середній рівні релігійності. Це зумовлено тим, що ми хотіли перевірити нашу гіпотезу на межових випадках (парафіяни – атеїсти), щоб одержати більш чітку відмінність, якщо вона виявиться.

Порівнюючи процентне вираження акцентуацій характеру у релігійних і не релігійних особистостей, можна зазначити наступне:

- серед всіх досліджуваних не виявилось жодного з акцентуаціями характеру по педантичному та збудливому типу;
- переважна більшість досліджуваних потрапили у низький коридор значень, що свідчить про відсутність в них загострення рис характеру;
- у парафіян більш виражені застрягаючий, циклоїдний і емотивний типи акцентуацій, на 5%, 2% і 18% відповідно;
- парафіяни у більшій мірі демонструють тенденцію до формування акцентуації за педантичним та тривожним типами, на 8% і 10% відповідно;
- у атеїстів мають більшу вираженість гіпертимний, дистимічний і екзальтований типи акцентуації, на 3%, 2% і 2% відповідно;
- атеїсти у більшій мірі демонструють тенденцію до формування акцентуації за демонстративним та збудливим типами, на 25% і 2% відповідно.

Загальний портрет по профілю акцентуацій, незважаючи на кількісну різницю, демонструє однаковий психологічний портрет (див. Табл. 1). А саме: і в парафіян, і в атеїстів найбільш вираженою рисою є емотивність. Це вказує на те, що для них важлива гармонія і рівновага в навколишньому світі. Через те, що у них низький поріг емоційного реагування, тобто загострена чутливість, вони страждають від будь-якого прояву несправедливості (як по відношенню до себе, так і по відношенню до інших). Вираженість застрягаючого типу підсилює тривалість і глибину емоційного відгуку, переживань відчуття образи, гніву, страху. Циклоїдний тип у парафіян впливає на постійну зміну настрою, а демонстративний тип у атеїстів зумовлює більш активну експресію. Водночас низький показник збудливого типу означає, що і парафіянам, і атеїстам не характерні прояви словесної або фізичної агресії.

Якщо більш детально охарактеризувати особистісні риси, то парафіяни відрізняються ви-

щою стійкістю афекту, тривалістю емоційного відгуку, переживань, в більшій мірі страждають від уявної несправедливості стосовно них, помірно товариські, нудні, схильні до повчань, неговіркі. Їм більше властиві різкі перепади настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Гарний настрій має короткотривале вираження, поганий – довготривале. Радісні події викликають у них картини гіпертимії: жага діяльності, підвищена балакучість, генерація ідей; сумні – пригніченість, сповільненість реакцій і мислення. Переважній більшості з них характерні емоційність, чутливість, тривожність, боязкість, глибинні реакції у сфері тонких почуттів. Найбільш сильно виражена риса – гуманність, співпереживання іншим людям або тваринам, чуйність, сердечність, співрадість чужим успіхам. Водночас атеїстам більш властива демонстративність поведінки – прагнення лідерства, безперервної уваги до своєї особи, потреба визнання. Вони характеризуються підвищеною самооцінкою, веселістю, легковажністю, похвальною, винахідливістю, високим життєвим тоном, енергійністю, діяльністю, ініціативністю. Можуть відрізнитися імпульсивністю поведінки, інстинктивністю, грубістю, нудністю, похмурістю, край низькою терпимістю.

Подібні відмінності вираженості певних рис особистості у парафіян можна пояснити системою духовного виховання, в якій вони перебувають, де переважають, з одного боку, смиренність, пасивність, відмова від боротьби, безвольність, підпорядкування, а з іншої – любов до всіх, гуманність, толерантність, співчуття.

Т-критерій Ст'юдента констатував, що існують статистично достовірні відмінності між парафіянами та атеїстами:

- застрягаючий тип ($p = 0,044$), циклоїдний тип ($p = 0,012$), емотивний тип ($p = 0,001$) – ці типи акцентуації у парафіян статистично значимо вищі за атеїстів;
- демонстративний тип ($p = 0,006$) – у парафіян статистично значимо нижчий за атеїстів.

Аналіз за методикою Дж. Роттера показав, що за шкалою загальної інтернальності 95% учасників дослідження (або 196 осіб) мають інтернальний тип контролю, а 5% (або 11 осіб) – екстернальний тип. Додаткові шкали інтернальності показали (див. Рис. 3), що:

- найвищий рівень суб'єктивного контролю серед учасників дослідження спостерігається в області досягнень (Ід) – 88%, в області невдач (Ін) – 86%, в сімейних відносинах (Іс) – 88% та у виробничих відносинах (Ів) – 94%;
- за шкалами інтернальності в області міжособистісних відносин (Ім) та у відношенні здоров'я (Ізд) рівень суб'єктивного

контролю дещо нижчий – 76% та 68% відповідно.

Порівнюючи розподіл респондентів за типом спрямованості локусу контролю, можна зазначити, що парафіяни мають нижчий рівень суб'єктивного контролю у порівнянні з атеїстами. Найвиразніша відмінність в області міжособистісних відносин – на 10%. За шкалою загальної інтернальності рівень суб'єктивного контролю у парафіян нижчий за атеїстів на 5%.

Аналіз розрахунку середнього значення степенів обстежуваних (див. Табл. 2) показав, що парафіяни схильні в більшій мірі брати на себе відповідальність у сфері виробничих відносин, тобто за виробничу діяльність, стосунки в колективі, своє просування тощо. Також, вони вважають саме себе відповідальними за побудову міжособистісних відносин з оточуючими та за події, що відбуваються в їх сімейному житті. За своє здоров'я парафіяни рідше беруть відповідальність на себе, а радше думають, що хвороба є результатом випадку (або покаранням), і сподіваються на те, що одужання залежить від дій інших людей (або зовнішніх сил). Свої успіхи і досягнення вони приписують власним діям, а от невдачі – зовнішнім обставинам.

Атеїсти мають аналогічний профіль, проте кількісна вираженість є більш інтернальною.

Отже, переважна більшість учасників дослідження демонструють внутрішню локалізацію контролю. Вони активні, з адекватною самооцінкою, схильних самостійно приймати рішення. Проте парафіяни більше за атеїстів схильні до конформної поведінки, не вважають себе здатними контролювати свій розвиток. Вони схильні приписувати події свого життя, успіхи і невдачі, зовнішнім обставинам.

Подібні прояви зовнішньої локалізації контролю у парафіян можна пояснити їх схильністю приписувати причини того, що відбувається зовнішнім чинникам (Богу), в своїй поведінці орієнтуватися на думку інших авторитетних для них осіб і текстів – священнослужителів, священного писання.

Т-критерію Ст'юдента засвідчив, що існують статистично достовірні відмінності між парафіянами та атеїстами: за шкалами загальної інтернальності ($p = 0,007$) та інтернальності в області міжособистісних відносин ($p = 0,043$) рівень суб'єктивного контролю у парафіян статистично значимо нижчий за атеїстів.

Констатація відмінності по локусу контролю між парафіянами та атеїстами, проте, не дає нам відповіді стосовно того, чи саме релігійність сприяла загальній екстерналізації парафіян. Тобто, можливо особи, які шукають зовнішню опору своєму життю, в підсумку і приходять до церкви, яка здатна їм цю опору дати.

Отримані результати за методикою Плутчика-Келлермана-Конте свідчать, що за шкалою

загальної напруженості у жодного учасника дослідження не було виявлено наявні невіршені зовнішні чи внутрішні конфлікти. Однак за додатковими шкалами (механізмами психологічного захисту) у певній кількості обстежуваних рівень напруженості перевищує норму (див. Рис. 4).

Норму перевищують такі захисні механізми, як: заперечення (11%), проєкція (8%), раціоналізація (8%), гіперкомпенсація (4%) та витіснення (1% респондентів).

Порівняння абсолютної вираженості механізмів психологічного захисту у релігійних і нерелігійних особистостей показало, що:

- у парафіян більше за атеїстів напруженість психологічного захисту «заперечення» та «гіперкомпенсації» на 6%, «витіснення» та «проєкції» на 5%, «заміщення» на 2%;
- атеїсти більше за парафіян застосовують захисти «компенсація», «регресія» та «раціоналізація» на 3%, 2% та 2% відповідно.

Отже, парафіяни більш схильні до (див. Табл. 3):

- ігнорування (заперечування) очевидних фактів для захисту психіки від травм;
- відкидання неприємних подій, думок, переживань для витіснення зі свідомості внутрішніх конфліктів та травматичних подій минулого;
- приписування власних соціально небажаних почуттів, бажань, прагнень іншим для зняття з себе відповідальності за власні риси характеру і бажання, які здаються неприйнятними;
- докладання надмірних зусиль для подолання реального або вигаданого дефекту (комплексу), що в результаті призводить до діаметрально протилежного та шкодить особистості.

Водночас атеїстам більш властиво несвідоме формулювання логічних суджень і висновків, які пояснюють власні невдачі, для збереження власного позитивного уявлення про себе.

Зазначені відмінності у виборі механізмів психологічного захисту серед парафіян можна пояснити:

- необхідністю виконання релігійних приписів, які засуджують жагу, пристрасть і бажання до будь-чого «земного» (почуттів, матеріальних цінностей);
- необхідністю брати всі закони і приписи, моральні та поведінкові правила і норми за істину й ігнорувати (заперечувати) будь-які очевидні факти, що руйнують або ставлять під сумнів релігійну доктрину;
- потребою відповідати образу «правильного» християнина, тобто втілювати у собі доброту, порядність, милосердя, добро-

чесність, віру, терпеливість і безгріховність.

Таким чином виникає необхідність застосовувати захисні механізми для подолання, зокрема, різних життєвих викликів і споку.

T-критерій Ст'юдента показав статистично достовірні відмінності між парафіянами та атеїстами. Напруженість психологічних захистів «витіснення» ($p = 0,039$), «заперечення» ($p = 0,007$), «гіперкомпенсація» ($p = 0,019$) у парафіян статистично значимо вища у порівнянні з атеїстами.

Додаткове статистичне обрахування за допомогою російського графіку, який містить загальну психологічну напруженість кожного респондента, а також криву лінію за квадратичним методом апроксимації для наочного відображення спрямованості вектору у відповідності до віку респондентів, показало наступне:

- Парафіяни в період ранньої дорослості (у віці до 30 років) відрізняються найбільш високою психологічною напруженістю, що може бути пов'язано з внутрішніми конфліктами, спричиненими боротьбою за власний світогляд. Серед атеїстів у цьому віці є поодинокі випадки високої психологічної напруженості, проте переважна більшість має достатньо низький її рівень.
- У середньому віці (30-50 років) серед обох груп спостерігається більш усереднені й водночас розкидані результати. Так, наприклад, частина учасників дослідження може мати внутрішній конфлікт, спричинений кризою середнього віку. І це не залежить від вірування чи приналежності до релігійної спільноти (парафії).
- В період пізньої дорослості (після 50 років), незважаючи на різність трендів, яскравих відмінностей немає. По-перше, у нас нерівномірна вибірка парафіян порівняно з атеїстами цього віку. По-друге, більшість людей, в незалежності від приналежності до релігійної спільноти, переживають нормативну кризу, пов'язану з приближенням кінця життя. Хоча для релігійної особистості страх покарання «земних гріхів» може мати особливе вираження (проте це не є предметом нашого дослідження).

Така підвищена психологічна напруженість парафіян свідчить про наявність в них прихованого внутрішнього конфлікту, який хоча і не призводить до підвищеної внутрішньої напруги, проте зумовлює їх на більш часте використання, у порівнянні із атеїстами, психологічних захистів. Враховуючи, що у 87% опитаних віруючих є релігійне оточення, яке додатково спонукало їх до прийняття віри, вона могла бути прийнята ними поперхово або неповно. Тому ми припуска-

ємо, що наявні приховані конфлікти пов'язані з тим, що у більшості парафіян віра є інтроєктною, тобто прийнятою без урахування їхніх власних ціннісних орієнтацій. Дане припущення, безумовно, вимагає окремої перевірки, що становить перспективу для нашого дослідження.

Отже, релігійні особистості мають відмінні індивідуально-психологічні властивості, але не стільки характерологічного плану, скільки у сфері механізмів психологічного захисту. Це можна пояснити тим, що безпосередньо віра має більший прояв у світогляді та морально-етичних поглядах людини, а характерологічні властивості більше зумовлюються соціальними детермінантами (як, наприклад, певні зразки соціальної поведінки спонукають до відсутності прагнення конкурувати та досягати лідерських позицій). Водночас релігійність впливає на вибір механізмів психологічного захисту для вирішення наявних внутрішніх конфліктів, спричинених боротьбою за власний світогляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Абдуллаева Д. (2021). Различные психологические факторы, вызывающие религиозный фанатизм у женщин. *Общество и инновации*. 2(2/S), 208-214. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss2/Spp208-214>
- Алтунина И.Р. (2020). Проблемы мотивации в зарубежных теориях личности. *Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование»*. (4), 12-28. <https://doi.org/10.28995/2073-6398-2020-4-12-28>
- Бажин Е.Ф., Голынкина Е.А., Эткинд А.М. (1984). Методы исследования уровня субъективного контроля. *Психологический журнал*. Т.5. №3. С.152-162.
- Бердяев Н.А. (1952). *Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого*. Париж: YMCA-PRESS. 246 с.
- Білецький В.В. (2012). *Релігієзнавство: навч.-метод. посіб.* Донецьк: Східний видавничий дім. 220 с.
- Вассерман Л.И., Ерышев О.Ф., Клубова Е.Б. (2005). *Психологическая диагностика индекса жизненного стиля*. Санкт-Петербург: НИПНИ им. В.М.Бехтерева. 50 с.
- Виговський Л.А. (2005). *Релігія як суспільно-функціонуючий феномен: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11*. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ. 33 с.
- Джеймс У. (1993). *Многообразие религиозного опыта*. Москва: Наука. 431 с.
- Наследов А.Д. (2005). *SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках*. Санкт-Петербург: Питер. 416 с.
- Попенкова Д.И. (2019). Проблема этнических и религиозных конфликтов в современной России. *Бюллетень науки и практики*. 5 (10), 274-279. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/47/31>
- Романова Е.С., Гребенников Л.Р. (1996). Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика. *Мытищи: Талант*. 144 с.
- Требін М. П. (2018). Релігійний екстремізм: розуміння сутності. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2(37), 140-150. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133559>
- Угринович Д.М. (1986). *Психология религии*. Москва: Политиздат. 352 с.
- Фейербах Л. (1955). *Избранные философские произведения*. Москва. Т. 2. С. 320.
- Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. (2005). *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва, Изд-во Института Психотерапии. 490 с.
- Холина О.А., Казанцева Е.В., Мищенко В.И. (2021). *Основы психологической компетентности в профессиональной деятельности следователя. Учебное пособие для вузов*. Москва: Юрайт. 204 с.
- Чумаков М.В. (2018). Конфликт и религиозность личности: эмпирический анализ. *Психофизиология*. 11 (3), 123-126. <https://doi.org/10.14529/psy180315>
- Чумаков М.В. (2019). Религиозность личности в контексте психологии развития. *Педагогическое образование в России*. (5), 103-107. <https://doi.org/10.26170/po19-05-15>
- Яблоков И.Н. (1979). *Социология религии*. Москва. С.67-98.
- Яблоков И.Н. (2018). Карл Маркс о религии. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*, (5), 108-120.
- Allès D. (2021). Religion and international security: From confessionalization to securitization. In *Handbook on Religion and International Relations*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781839100246.00013>
- Andersen B.P. (2020). Ethnic group differences in the general factor of personality (GFP) are opposite to that which would be predicted by differential-K theory. *Personality and Individual Differences*. Volume 152. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109567>
- Basedau M., Pfeiffer B., Vullers J. (2016). Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*. 60, 226-255. <https://doi.org/10.1177/0022002714541853>
- Clarke S. (2017). *Competing fundamentalisms: violent extremism in Christianity, Islam, and Hinduism*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press. 246 p.
- Cooper C. (2019). Pitfalls of personality theory. *Personality and Individual Differences*. Volume 151. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109551>
- Counted V. (2017). Attachment theory and religious violence: theorizing adult religious psychopathology. *Journal for the Study of Religion*. vol.30 n.1 Pretoria. <https://doi.org/10.17159/2413-3027/2017/v30n1a4>
- De Graaf B.A., Van den Bos K. (2021). Religious radicalization: social appraisals and finding radical redemption in extreme beliefs. *Current Opinion in Psychology*. Volume 40. P. 56-60. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.08.028>
- Granqvist P., Mikulincer M., Shaver P. R. (2010). Religion as attachment: normative processes and individual differences. *Personality and Social Psychology Review*. 14 (1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/1088868309348618>
- Heyden K., Mona M. (2021). Coping with religious conflicts. *Z Religion Ges Polit*. <https://doi.org/10.1007/s41682-021-00064-2>
- Hogan R., Sherman R.A. (2020). Personality theory and the nature of human nature. *Personality and Individual Differences*. Volume 152. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109561>

- Jayawickreme E., Zachry C. E., Fleeson W. (2019). Whole Trait Theory: An integrative approach to examining personality structure and process. *Personality and Individual Differences*. Volume 136. P. 2-11. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.06.045>
- Karabin G. (2018). *Gabriel Marcel and American Philosophy: The Religious Dimension of Experience*. By David Rodick. *American Catholic Philosophical Quarterly*. 92(4), 721-724. <https://doi.org/10.5840/acpq2018924165>
- Koopmans R. (2015). Religious fundamentalism and hostility against out-groups: a comparison of Muslims and Christians in Western Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 41, 33-57. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2014.935307>
- Lacorne D. (2019). *The Limits of Tolerance: Enlightenment Values and Religious Fanaticism. Religion, Culture, and Public Life*. New York: Columbia University Press. 296 p.
- Matthews G. (2020). Against consensus: Embracing the disunity of personality theory. *Personality and Individual Differences*. Volume 152. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109535>
- Möttus R. (2017). Five-Factor Theory and personality development. *Personality Development Across the Lifespan*. Academic Press. P. 87-100. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804674-6.00007-7>
- Pattison G. (2020). Berdyaev and Christian Existentialism. In *The Oxford Handbook of Russian Religious Thought*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198796442.013.27>
- Robinson M.D., Klein R.J., Persich M.R. (2019). Personality traits in action: a cognitive behavioral version of the social cognitive paradigm. *Personality and Individual Differences*. Volume 147. P. 214-222. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.04.041>
- Saroglou V. (2015). *Personality and Religion*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. P. 801-808. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.25080-0>
- Wibisono S., Louis W. R., & Jetten J. (2019). A multidimensional analysis of religious extremism. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 2560. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02560>
- REFERENCES**
- Abdullaieva D. (2021). Various psychological factors causing religious fanaticism in women. *Society and innovation*. 2(2/S), 208-214. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss2/S-pp208-214> (In Russian)
- Altunina I.R. (2020). Problems of motivation in foreign theories of personality. *RGGU Bulletin. Series "Psychology. Pedagogy. Education"*. (4), 12-28. <https://doi.org/10.28995/2073-6398-2020-4-12-28> (In Russian)
- Bazhin E.F., Golyunkina E.A., Etkind A.M. (1984). Methods for researching the level of subjective control. *Psychological journal*. V.5. №3. P.152-162. (In Russian)
- Berdyaev N.A. (1952). *Existential dialectic of the divine and the human*. Paris: YMCA-PRESS. 246 p. (In Russian)
- Biletskyi V.V. (2012). *Religious studies: educational manual*. Donetsk: East Publishing House. 220 p. (In Ukrainian)
- Vasserman L.I., Yeryshev O.F., Klubova Ye.B. (2005). *Psychological diagnostics of the life style index*. St. Petersburg: Publ. house of NIPNI named after V.M. Bekhterev. 50 p. (In Russian)
- Vyhovskiy L.A. (2005). *Religion as a socially functioning phenomenon: Dr. Sc. thesis in Philosophy: 09.00.11*. Institute of Philosophy named after G.S.Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 33 p. (In Ukrainian)
- James W. (1993). *The Varieties of Religious Experience*. Moscow: Nauka. 431 p. (In Russian)
- Nasledov A.D. (2005). *SPSS: Computer Analysis of Data in Psychology and Social Sciences*. St. Petersburg: Piter. 416 p. (In Russian)
- Popenkova D.I. (2019). The problem of ethnic and religious conflicts in modern Russia. *Bulletin of Science and Practice*. 5 (10), 274-279. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/47/31> (In Russian)
- Romanova E.S., Grebennikov L.R. (1996). *Psychological defence mechanisms: genesis, functioning, diagnostics*. Mytishchi: Talant. 144 p. (In Russian)
- Trebin M.P. (2018). Religious extremism: understanding the essence. *Bulletin of Yaroslav Mudryi NLU: Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*. 2(37), 140-150. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133559> (In Ukrainian)
- Ugrinovich D.M. (1986). *Psychology of religion*. Moscow: Politizdat. 352 p. (In Russian)
- Feuerbach L. (1955). *Selected philosophical works*. Moscow. V. 2. P. 320. (In Russian)
- Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manuilov H.M. (2005). *Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups*. Moscow: Institute of Psychotherapy Publishing House. 490 p. (In Russian)
- Holina O.A., Kazanceva E.V., Mishchenko V.I. (2021). *Fundamentals of psychological competence in the professional activity of an investigator*. Moscow: Yuright. 204 p. (In Russian)
- Chumakov M.V. (2018). Conflict and religious identity: an empirical analysis. *Psychology. Psychophysiology*. 11 (3), 123-126. <https://doi.org/10.14529/psy180315> (In Russian)
- Chumakov M.V. (2019). The religiosity of the individual in the context of developmental psychology. *Pedagogical education in Russia*. (5), 103-107. <https://doi.org/10.26170/po19-05-15> (In Russian)
- Yablokov I.N. (1979). *Sociology of religion*. Moscow. P.67-98. (In Russian)
- Yablokov I.N. (2018). Karl Marx about religion. *Bulletin of Moscow University. Serie 7. Philosophy*. (5), 108-120. (In Russian)
- Allès D. (2021). Religion and international security: From confessionalization to securitization. In *Handbook on Religion and International Relations*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781839100246.00013>
- Andersen B.P. (2020). Ethnic group differences in the general factor of personality (GFP) are opposite to that which would be predicted by differential-K theory. *Personality and Individual Differences*. Volume 152. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109567>
- Basedau M., Pfeiffer B., Vullers J. (2016). Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*. 60, 226-255. <https://doi.org/10.1177/0022002714541853>
- Clarke S. (2017). Competing fundamentalisms: violent extremism in Christianity, Islam, and Hinduism.

- Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press. 246 p.
- Cooper C. (2019). Pitfalls of personality theory. *Personality and Individual Differences*. Volume 151. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109551>
- Counted V. (2017). Attachment theory and religious violence: theorizing adult religious psychopathology. *Journal for the Study of Religion*. vol.30 n.1 Pretoria. <https://doi.org/10.17159/2413-3027/2017/v30n1a4>
- De Graaf B.A., Van den Bos K. (2021). Religious radicalization: social appraisals and finding radical redemption in extreme beliefs. *Current Opinion in Psychology*. Volume 40. P. 56-60. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.08.028>
- Granqvist P., Mikulincer M., Shaver P. R. (2010). Religion as attachment: normative processes and individual differences. *Personality and Social Psychology Review*. 14 (1), 49–59. <https://doi.org/10.1177/1088868309348618>
- Heyden K., Mona M. (2021). Coping with religious conflicts. *Z Religion Ges Polit*. <https://doi.org/10.1007/s41682-021-00064-2>
- Hogan R., Sherman R.A. (2020). Personality theory and the nature of human nature. *Personality and Individual Differences*. Volume 152. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109561>
- Jayawickreme E., Zachry C. E., Fleeson W. (2019). Whole Trait Theory: An integrative approach to examining personality structure and process. *Personality and Individual Differences*. Volume 136. P. 2-11. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.06.045>
- Karabin G. (2018). *Gabriel Marcel and American Philosophy: The Religious Dimension of Experience*. By David Rodick. *American Catholic Philosophical Quarterly*. 92(4), 721-724. <https://doi.org/10.5840/acpq2018924165>
- Koopmans R. (2015). Religious fundamentalism and hostility against out-groups: a comparison of Muslims and Christians in Western Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 41, 33-57. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2014.935307>
- Lacorne D. (2019). *The Limits of Tolerance: Enlightenment Values and Religious Fanaticism*. Religion, Culture, and Public Life. New York: Columbia University Press. 296 p.
- Matthews G. (2020). Against consensus: Embracing the disunity of personality theory. *Personality and Individual Differences*. Volume 152. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109535>
- Mõttus R. (2017). Five-Factor Theory and personality development. *Personality Development Across the Lifespan*. Academic Press. P. 87-100. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804674-6.00007-7>
- Pattison G. (2020). Berdyaev and Christian Existentialism. In *The Oxford Handbook of Russian Religious Thought*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198796442.013.27>
- Robinson M.D., Klein R.J., Persich M.R. (2019). Personality traits in action: a cognitive behavioral version of the social cognitive paradigm. *Personality and Individual Differences*. Volume 147. P. 214-222. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.04.041>
- Saroglou V. (2015). Personality and Religion. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. P. 801-808. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.25080-0>
- Wibisono S., Louis W. R., & Jetten J. (2019). A multidimensional analysis of religious extremism. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 2560. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02560>
-